

Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kız Çocuklarının Eğitimi

Mehmet ÖZDEMİR¹, Aysun EROĞLU²

Öz: Türk Edebiyatı tarihinde önemli bir yer işgal eden Tanzimat Dönemi'nde edebi türlerin pek çoğunun ilk kez yazıldığı görülmektedir. Bu edebi türlerde eser verenlerin de çoğunlukla erkek yazar oldukları dikkat çekmektedir. O dönemde genel olarak toplumun, yönetici ve yazarlarının eğitime olan bakış açıları ve kız çocuklarının eğitimi konusundaki tutumları kadın yazarların arka planda kalmasına sebep olmuştur. Böyle bir dönemde ilk Türk kadın romancı olarak dikkat çeken Fatma Aliye Hanım ise kadın hakları ve kadın kimlikleri üzerine yazdığı eserleriyle Türk Edebiyatı'na önemli katkılar sağlamıştır. Buna bağlı olarak da alan çalışmaları Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kadın tiplerinin farklı değişkenler çerçevesinde incelenmesini sağlamıştır. Ancak daha erken yaşlarda, kız çocuklarının nasıl bir eğitim alıp bu kadın kimliklerine büründüğüyle ilgili ise alanda çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında kız çocuklarının eğitimi konusunda böyle bir çalışma yapılmasına karar verilmiştir. Bu çalışma Fatma Aliye Hanım'ın Muhadarat, Enîn ve Refet isimli romanları ile sınırlı olup nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Bu üç romandan kız çocuklarının eğitimi ile ilgili elde edilen sonuçların başında "Fransızca öğrenme" daha sonra da "piyano eğitimi alma" gelmektedir. Elde edilen diğer sonuçlar arasında ise Tanzimat döneminde maddi durumu iyi olan ailelerin özellikle kızları rüşde erdikten sonra özel hocalar ile kızlarının eğitimini devam ettirdikleri fark edilmiştir. Ayrıca fakir kız çocuklarının öğretmen olup para kazanmak için iptidai, rüştiye ve darülmualimat gibi okullara gittikleri tespit edilmiştir. Bununla

¹ Yrd. Doç. Dr., Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi, mehmetoz@sakarya.edu.tr

² Arş. Gör., Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi, aeroglu@sakarya.edu.tr

birlikte özel hocalardan ders alan zengin kız çocuklarının da iptidai, rüştiye ve darümuallimat gibi okullara gittikleri süsünü vermeye çalıştıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Hanım, Tanzimat Dönemi, kız çocuklarının eğitimi

Girls' Education in Mrs. Fatma Aliye's Novels

Abstract : It has been seen that many of the literary genres were written for the first time in the Tanzimat Period, an important turning point in Turkish literature. Another noteworthy point is that the genres are mostly written by male writers. The perspective on the education and the attitude towards the education of girls in that period has led women writers to keep low profile. In such period, Mrs. Fatma Aliye, regarded as the first Turkish woman novelist, has made significant contributions to Turkish literature with her works on women's rights and women identities. Accordingly, it has led the field studies on the female types in Mrs. Fatma Aliye's novels to be examined in the context of different variables. However, there are no studies about the education that girls in an earlier age receive and assume the identity of woman. Therefore, a study is conducted on the education of the girls mentioned in Mrs. Fatma Aliye's novels. In this study, which is limited to Mrs. Fatma Aliye's novels such as *Muhadarat*, *Enîn* and *Refet*, document analysis is employed as a qualitative research method. Some of the main results obtained from these three novels for girls' education are related to "learning French" and "taking piano lessons". Among other results it has been noticed that in the period of Tanzimat families, with good financial situation, continued the education of their daughters with private tutors especially after the girls coming of age. In addition, it has been noticed that while poor girls go to primary, secondary, and teacher training schools to become teachers and earn money, girls from rich families are sent to these schools to pretend as if they went to such schools except private tutors.

Key Words: Mrs. Fatma Aliye, The Tanzimat Period, Girls' Education

Giriş

1860 sonrası Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısındaki gelişmelerin Türk edebiyatı üzerinde etkisi bilinmektedir. Bu etkilerin dışında edebiyatımıza aynı dönemde (1860-1896) Batı edebiyatından bazı türlerin de alınmış olması dikkat çekmektedir. Dönemin siyasi ve sosyal alanlardaki çağdaşlaşma hareketinin dışında kalamayan Türk edebiyatı da bu değişime ayak uydurarak hızla batılılaşmıştır. Batı edebiyatının Fransız edebiyatı demek

olduğu Tanzimat döneminde, tüm edebi türlerde tanınan ve örnek alınan yazar ve şairler Fransız edebiyatının temsilcileridir (Akyüz, 1990: 28).

Tanzimat devrinin ilk dönemine bakıldığında *“Divan edebiyatına aralıksız saldırıp onu gözden düşürme, yani çağdaş bir Türk edebiyatına alan açma, Fransız edebiyatının başlıca türlerini getirme, bu edebiyatın klasik ve romantik okullarının başlıca yazar ve şairlerini tanıtmaya, eski nazım ve nesir dillerinin dışında yeni bir edebi dil yaratma; Fransız edebiyatının daha çok estetik ve teknik esasları üzerinde durulmuş, realist ve natüralist romanın kısmen tanıtılması ve yeni bir edebi dil oluşturulması”* için çalışıldığı görülmektedir (Akyüz, 1990: 38). Bu çalışmayı sürdürebilmek için de roman ve tiyatro ile birlikte batılılaşmanın diğer gelişmelerini birlikte sürdürme kararı verilmiştir.

Edebi türleri benimseyip ve denemeye başlayan Türk sanatçıları şiir, tiyatro, roman türünde Batılı anlayışta eserler vermeye başlamıştır. Batılı anlamda roman türü de bu tarihten itibaren Türk edebiyatındaki yerini almaya başlamıştır. Ancak Türk okuyucusu roman türünü önce, Batıdan yapılan tercüme yolu ile tanımıştır. Bilindiği gibi, Fransız edebiyatından ilk roman çevirisi Yusuf Kamil Paşa tarafından yapılmıştır. Tanzimat’a kadar Türk toplumunda romanın işlevini ise destan, masal, efsane, kıssa, halk hikâyeleri ve mesnevîler görmektedir (Kolcu, 2008: 61).

Tanzimat döneminde yazılan ilk hikâye, roman, tiyatro vb. eserlere bakıldığında çoğunun erkek yazarlar tarafından kaleme alındığı dikkat çekmektedir. Fatma Aliye Hanım işte böyle bir ortamda yazdığı romanlarla, *“ilk Türk kadın romancı”* olarak edebiyat tarihlerindeki yerini almıştır. Bu kimliği ile dikkat çeken Fatma Aliye Hanım (1862-1936), Tanzimat döneminin önemli isimlerinden tarihçi, hukukçu ve devlet adamı Cevdet Paşa’nın kızıdır. Özel dersler ile iyi bir eğitim alan Fatma Aliye Hanım, ilk olarak *“Bir Kadın”* takma adıyla George Ohnet’den Meram (Volonte) adlı eseri çevirmiştir (Kolcu, 2008: 205) ve bu takma adını bazı makalelerde kullandıktan sonra da *“Mütercime-i Meram”* adını kullanmıştır (Enginün, 2009: 278). Fatma Aliye Hanım’ın eserleri Arapça ve Fransızcaya çevrilmiş olmasından dolayı o, aynı zamanda Türk edebiyatını yurt dışında temsil eden bir kadın yazardır (Enginün, 2009: 279). Din, tarih ve kadın konularında yazan Fatma Aliye Hanım’ın önemli romanları arasında Muhadarât, Refet, Enin ve Udî bulunmaktadır. Kendisini kızı gibi

gören Ahmet Mithat Efendi ile mektuplaşmaları sonucunda ise ortak bir roman olarak Hayal ve Hakikat'i yazmışlardır.

Fatma Aliye Hanım eserlerinin büyük bir kısmında, Osmanlı toplumu içindeki kadının toplumdaki ve aile içindeki konumu, kadın erkek eşitliği, kadının eğitimi, kadının boşanma hakkı vb. gibi döneminin meselelerine yer vermiştir. Ayrıca Türk ailesi ve özellikle harem hayatı hakkında bilgi edinmek isteyen Avrupalı bazı gezgin kadınlarla yaptığı görüşmeler ve ilgili konulardaki fikirlerinin yer aldığı Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayımlanan "Nisvân-ı İslâm" adlı eseri de büyük beğeni kazanmıştır. Aynı zamanda söz konusu eserin Fransızca, İngilizce ve Arapça çevrileri yapılmıştır (Er, 2011).

Fatma Aliye Hanım ile ilgili başlıca çalışmalara bakıldığında ise; Karaca (2013) Fatma Aliye Hanım'ın kadının toplumsal kimliğinin kazandırılmasındaki fikirlerini; Karaca (2012) Fatma Aliye Hanım ve diğer yazarların romanlarında, kadının annelik kimliği irdeleyerek toplumsal hayattaki değişimlerin çözümlenmesini; Karaca (2011) Fatma Aliye Hanım'ın Türk kadın haklarının düşünsel temellerine katkıları; Er (2011) Fatma Aliye Hanım'ın yaşamını ve kadının toplumdaki yeri ile ilgili fikirlerini; Kesebir (2011) Muhadarat, Refet ve diğer Tanzimat dönemi romancıların eserlerindeki iradesiz anne tipini; Eliuz (2008) Muhadarat romanındaki feminal söylemlerini inceledikleri, kız çocuklarının eğitimi konusunun ise gözlerden kaçtığı görülmektedir.

Çalışmanın Amacı

Fatma Aliye Hanım ile ilgili çalışmaların, yazarın romanlarında geçen kadın tipleri üzerinde yoğunluk kazandığı ortadadır. Fatma Aliye Hanım'ın romanlarıyla ilgili yapılan çalışmaların genellikle kadınların hak ve hürriyetleri, evlilik ve eğitim durumları ile yaşadıkları sıkıntılar üzerine olması, Tanzimat dönemi kadınlarının hayat şartları hakkında yeterince bilgiler vermektedir. Ancak yazarın kadın tiplerinin bu durumlarına zemin hazırlayan daha erken yaşlardaki eğitim durumları hakkında bilgi veren çalışmaların olmadığı fark edilmiştir. Bundan dolayı bu çalışmada, Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kız çocuklarının eğitim süreçlerini incelemek amaçlanmıştır.

Bu çalışmada özellikle şu soruya cevap aranmıştır:

Fatma Aliye Hanım'ın Muhadarat, Enîn ve Refet romanlarında kız çocuklarının eğitimi konusu nasıl ele alınmıştır?

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187).

Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışma Fatma Aliye Hanım'ın Muhadarat (2015), Enîn (2012) ve Refet (2012) isimli romanları ile sınırlıdır. Romanlarda kız çocuklarının eğitimi esas alınmıştır. Bunun için de daha önce yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır.

Bulgular

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında kız çocuklarının eğitimine ilişkin elde edilen bulguları şöyle sıralayabiliriz.

1. Muhadarat romanında kız çocuklarının eğitimi ile ilgili bulgular

Muhadarat romanında Fâzıla karakteri ile beraber kız çocuklarının eğitimi hakkında; Türkçe ve Fransızca'yı okuyup yazmak, piyano çalmak ve institutrizileri³ tarafından eğitim almak gibi bilgilere ulaşılmaktadır.

"II. Abdülhamid devrinde ilköğretim meselesi daha 1876 Anayasası (Kanun-u Esasî) hazırlanırken ele alınmış ve anayasaya konulan "*Osmanlı efradınınun kâffesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburî olacak ve bunun derecâtı ve teferruâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır*" maddesi ile ilköğretim mecburiyeti getirilmiştir. Bu mecburiyetin konmasıyla kız ve erkek çocukların eşit şekilde eğitim imkânlarından yararlanması hukuken temin edilmiştir. Halbuki kızların eğitilmesi lüzumuna o zamana kadar, pek inanılmıyordu, (Kodaman, 1991: 67). 19. yüzyılda, Osmanlı batı karşısında eğitim açısından görebildiği eksiklerini tamamlama girişimlerine başlamış ancak açılan okullardan erkekler ağırlıklı olarak faydalanmıştır (Oylubaş, 2014: 113). Geleneksel kalıpların daha baskın olduğu ev içi hayatlar sebebiyle eğitimi daha geç fark eden kadın dünyasında, devlet eliyle kadınlar için de okullaşmanın

³ Mürebbiye (metinde ilk geçtiği sayfada dipnot olarak böyle verilmiştir.)

teşvik edilmesine rağmen aydınlanma hareketine çok yakın veya bizzat onun içinde bulunan aristokrat kızlarının eğitimleri, ev içinde, ailenin özel ilgisi ve yönlendirmesiyle hatta bazen bizzat babaların eliyle sürdürülmüştür (Argunşah, 2009: 4; akt. Oylubaş, 2014: 113). Muhadarat romanında da Fâzıla'nın evde eğitim alması için bir mürebbiye tutulması bu bilgiyle örtüşmektedir. Romanda geçen, Sai Efendiye ait:

“Fâzıla Türkçeyi pek güzel yazıp okumaya başladığı gibi Fransızca'yı da bir yandan iletmekte, piyano, resim derslerinde de zalim institutrizine beğendirecek derecede çalışmaktaydı.” (s. 45).

cümleleri, mürebbiyeler tarafından yabancı dil olarak Fransızca'nın, çok güzel okuyup yazacak kadar kız çocuklarına öğretildiğini, ancak bunun yanında piyano çalma ve resim yapma gibi yeteneğe dayalı konuların da ihmâl edilmediğini ortaya koymaktadır. Hatta bu şekilde yapılan eğitimin Fazıla'nın, “gelin oluncaya kadar devam ettirileceği” de özellikle vurgulanmaktadır. (s.53, 86) Kız çocuklarının eğitimi konusunda bu olumlu özelliklerin yanı başında, onların en küçük hatalarından dolayı “tokatla” yada “en hafif ceza olmak üzere büyüğe yarım saat, küçüğe bir çeyrek, yüzü duvarda olduğu halde ayakta durmak” şeklinde cezalandırıldıklarından da bahsedilmektedir. (s. 45).⁴

Ayrıca bütün bu eğitimlerden sorumlu ve yardımcı olmak üzere evlerde yabancı bir mürebbiyenin görevlendirildiği de bir başka gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kız çocuklarının bu eğitimlerinin ev içinde gerçekleşmiş olması da Tanzimat döneminin bir başka özelliğidir.

2. Enîn romanında kız çocuklarının eğitimi ile ilgili bulgular

Enîn romanında başta Sabahat ve Fehame karakterleri üzerinden, kız çocuklarının eğitimiyle ilgili Fransızca öğrenmek, İngilizce öğrenmek, belli bir yaştan sonra örtünüp eğitimlerini matmazellerden almak; kavaid, mantık, belagat, ilmi-i adab, münazara, coğrafya,

⁴ Fâzıla'nın 12 yaş civarında olduğunu 46-47. sayfalardan anlıyoruz: “Münevver Hanımefendi birkaç günde bir çocukları konağına aldırıp akşama kadar alıkor ve birçok okşama ile zavallı çocukların gönüllerini hoş eder ve Mukaddem Bey'in lalasını Beyoğlu'na gönderip birçok oyuncaklar getirtir, hediye ederdi. Mukaddem Bey de ayrıca pasta ve şekerleme getirtip misafirlerine ikram eder, öksüzlerin mahzun yüzlerini güldürmek için geldiği kadar çalışırdı. Bu hâl üzere Fâzıla on iki, Şefik de beş yaşlarına gelmişlerdi.”

tarih, kozmografya, hikmet, kimya derslerini öğrenmek, piyano çalmak gibi eğitimlerin verildiği vurgulanmaktadır.

Kız çocuklarının piyano eğitimi alması Fatma Aliye Hanım'ın Enîn romanında da bulunmaktadır. Benzer şekilde Ahmet Mithat Efendi'nin Çingene Romanı'nda da kız çocuklarıyla ilgili görgü kuralları gibi pratik eğitim almalarının yanı sıra musiki dersleri gibi teorik dersler almalarının da sağladığı vurgulanmıştır (Özdemir ve Kaplan, 2015: 122). Tanzimat döneminde kız çocuklarının piyano çalmayı öğrenmesi farklı romanlarda karşılaşılan bir benzerlik olarak dikkat çekmiştir. Enin'de, Fehame'nin eğitimine, Muhadarat romanındaki duruma benzer şekilde şu cümlelerle yer verilmiştir:

“Evvelce oğullarına tayin edilmiş olan muallimler kıza da tayin edildi. Latife Hanım, akran ve emsali olan hanımefendilerin kızları Fransızca tahsil eylediklerini görünce Fransızca muallim de tayin ettirdi. Fehame, pek küçük yaşındayken birçok muallimlerden dersi alıyordu. Bir de piyano muallimesi tayin olundu” (s. 162).

Tanzimat döneminde kız çocuklarının Fransızca öğrenmesi Enîn romanında da karşılaşılan bir durumdur. Ahmet Mithat Efendi'nin Jöntürk romanında da özellikle üst düzey memurların çocuklarına Fransızca öğretme eğiliminde oldukları vurgulanmıştır (Özdemir ve Süğümlü, 2014: 1070). Kız çocuklarının Fransızca öğrenmesi Tanzimat döneminde yazılan farklı romanlarda rastlanan ortak bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Sabahat'ın Fransızca öğrenmesi için Paris'ten özel olarak bir “muallime” getirilmesi romanda şu cümlelerle anlatılır:

“Sabahat'ın tahsili için en muteber muallimler tayin eylediği gibi Fransızca lisanı için getireceği muallimeyi de kendisi Paris'e kadar gidip ehlibası vasıtasıyla intihap eyledi. Hâl ve ahvalini tahkik eylediği dul bir ev kadını getirdi. Sabahat'in birlikte oynaması için güzel bir küçük cariye almışlardı. İsmi İtimat konulmuş olan bu kızcağz da hanımıyla beraber okuyordu. ... Londra'dan getirtilen Miss Mod dahi İngilizceyi birlikte öğrendiler” (s. 46-47).

O dönemde, kız çocuklarının eğitim görmeleri anlayışı, tam benimsenmediğinden, eğitim imkânları da oldukça kısıtlı olup maddi imkânı olan ailelerin özel hocalar aracılığı ile kızlarının eğitimini devam ettirebildikleri fark edilmiştir (Özdemir ve Süğümlü, 2014: 1069;

Şenyiğit ve Özdemir, 2015: 454). Enîn romanında da maddi durumu iyi olan Sabahat ve Fehame'nin de evde muallimlerle eğitimlerini sürdürdükleri dikkat çekmiştir. Ayrıca, kız çocuklarının eğitimlerine evde muallimleriyle devam etmesinde, rüşte erip örtünmelerinin de etkili olduğu aşağıda ifade edilmektedir:

“Sabahat, Fehame'nin derece-i tahsilini görünce nerede tahsil ettiğini sordu. Fehame tahsilinin pederi tarafından tayin olunan muallimlerden olduğunu ve kendisi tesettür ettikten sonra da başı örtülü olarak derse devam ettiğini ve Fransızca'yı erkek muallimden öğrendikten sonra mükeâlemede meleke husulü için hanelerine üç sene kadar bir Fransız kız getirildiğini ve matmazel bir sene evvel Paris'teki ailesinin yanına avdet ettiğini anlattı” (s. 139).

“Fehame'nin on iki yaşına geldiği zaman örtüye sokulmuş, on üç yaşına geldiği vakitte selamlıktaki dersler devamı dahi men olunmuş olduğundan Fransızca muallimin ihtarı üzerine Fransızca mükâlemede husul-i meleke için bir genç Parisli kız getirilmişti” (s. 163).

Tanzimat döneminde, rüşte eren kızların eğitimini sürdürmenin diğer bir yolu da yaşlı, iyi ahlaklı ve özel olarak tutulan hocalar vasıtası ile sağlanabilmesidir (Özdemir ve Süğümlü, 2014: 1069). Enîn romanında bu konu ile birlikte, bazı yaşlı öğretmenlerin gündüz memuriyetleri olduğu için derslerine gece geldiklerine aşağıdaki cümlelerle dikkat çekilmiştir:

“İki gün sonra Rıfat Avrupa'ya müteveccihen hareket eyledi. Sabahat, Rıfat'ın tedavisi ve sonra da onun tesellisi ile iştigal eylemiş bulunduğundan, muallimi Abdullah Efendi ile derslerine fasıla vermişti. Bu defa muallimine bir mektup yazarak yine haftada iki gün devamını rica eyledi. ... Ekrem Efendi, Sabahat gibi bir vedianın her veçhile mükemmel surette tahsil ve terbiyesine çalıştığından, Sabahat henüz yedi yaşında lisanını okuyup yazmaya muktedir olduğu hâlde Abdullah Efendi'nin dest-i talim ve terbiyesine teslim olunmuştu” (s. 136-137).

“Abdullah Efendi'nin Cuma ve Pazar günlerinden başka tatili olmadığından, o günler derse geldikten başka, bazı geceler de derse gelir, bu veçhile Sabahat kavaid, mantık, belagat, ilmi-i adab, münazara, coğrafya, tarih, kozmografya, hikmet, kimya derslerine Abdullah Efendi'den başladığı gibi Sabahat büyüdüğüce dersler de büyümekteydi” (s. 137).

“Muallimleri, mini mini şakirtlerinin zekâ ve istidadına ve çalışkanlığına hayran oluyorlar, kızcağız da ailesi içinde mahrum olduğu taltif ve iltifatı hocalarından gördükçe mesrur oluyordu. Fehame, çok zamanını selamlık tarafında geçirirdi. ...İhtiyar bir lala onu gezmeye götürür, selamlık bahçesinde oynadıkça nezaret ederdi. Pederinin ehibbasından olup büyücek bir memuriyette bulunan bir efendi bekâr olduğu için Safi Efendi'nin ricası üzerine o dairede iskân ederdi. Mini mini Fehame'nin derslerine devamını ve terakkiyatını görünce kendisi de ona resim dersi vermeye başladı. Ve hanede bulunduğu, Sai Efendi'yle birlikte oturmadıkları zamanlarda Fehame'yi odasına davet eder, onun için almış olduğu fondanlar ve oyuncakları ikram ederdi ve zeki kızcağızla musahabetten hoşlanırdı. Kadınlardan ziyade, erkekler içinde büyümüş olan Fehame, bir terbiye-i merdane almış olmakla akval ve ahvalinde mertlik müşahade olunmaktaydı” (s. 162-163).

Enin romanında kız çocuklarının eğitimi hakkında, Fransızca öğrenmek ve piyano çalmak başta olmak üzere kavaid, mantık, belagat, ilmi-i adab, münazara, coğrafya, tarih, kozmografya, hikmet, kimya derslerini almak ve eğitimlerini sürdürmek için rüşte erdikten sonra yaşlı bir hoca tutmak ve Fransız bir kız veya matmazel getirtmek gibi ev içinde gerçekleştirilen bir eğitim anlayışının hâkim olduğu görülmektedir.

3. Refet romanında kız çocuklarının eğitimi ile ilgili bulgular

Refet romanında kız çocuklarının eğitimi hakkındaki bilgiler özellikle Refet karakteri üzerinden verilmektedir. Refet'in sırasıyla iptidai, rüştiye ve darümuallimat okullarında aldığı eğitim ve maddi yokluk yüzünden eğitim hayatında çektiği sıkıntılar romanda dikkat çekmektedir.

Abdülhamid devrinde eğitim sisteminde ilköğretimden yükseköğretime pek çok değişiklik yapılmıştır. İlköğretimi yaygınlaştırmak için 1869 Nizâmnâmesi ile sıbyan okullarının ıslâhı, yahut "iptidai"⁵ adı altında yeni usûlde öğretim yapan okulların açılması için ilk esaslı teşebbüs, 1870 tarihinde başlamıştır (Kodaman, 1991: 64). II. Mahmud devrinde, sıbyan okullarının yetersiz olmasından dolayı 1838 yılında sıbyan mekteplerinin ıslâhı yoluna

⁵ “İptidai mektepleri: İptidâin kelime anlamı "ilk," "başlangıç" olup, sıbyan mekteplerindeki geleneksel öğretim metodları dışında yeniden düzenlenecek mekteplerde, özellikle Elifba'nın okunması hususunda yeni bir usûlün tatbik edildiği mekteplere verilmiş bir isimdir. 1876'dan sonra İlkokul karşılığı olarak iptidâi mektebi adı kullanılmıştır” (Kodaman, 1991: 64).

gidilmiştir ve bu arada sıbyan mekteplerinin üstünde, sınıf-ı sani okullarının açılmasına da karar verilmiştir; ancak daha sonra bu okulların adı, padişah tarafından "rüşdiye"⁶ olarak değiştirilmiştir (Kodaman, 1991: 91). Maârif-i Umumiye Nizâmnâmesi'nin (1 Eylül 1869) hedefleri arasında, İstanbul'da Darülfünûn, Darülmuallimîn, Darülmuallimât (kız öğretmen okulu) ve Kız Rüşdiyeleri'nin açılması kararlaştırılmıştır (Kodaman, 1991: 25). Romandaki Refet karakterinin de babası ölünce annesiyle İstanbul'a gitmesi ve bu okullarda okuması tarihi bilgilerle de örtüşmektedir:

"Refet her sene sınıf başlığı alıyordu. İptidai dersi bitti. Rüştüye geçti" (s. 54).

"Refet'in rüştüyeyi itmam eylemesine bir senesi kalmıştı. Artık on sekiz yaşında bulunuyordu. Gayri çocukluktan çıkmıştı" (s. 58)"

"Refet, rüştüyenin son sınıfında arzusu veçhile birinciliği kazanarak Darülmuallimata geçti" (s.105).

Tanzimat döneminde, beş altı yaşından itibaren çocuklar, kız erkek karışık olarak bir mektebe devam edebilir ancak kızlar, on bir on iki yaşına geldiklerinde mektebi ya bırakmak zorunda kalırlar ya da tahsiline devam etmesi istenen kızlar da özel öğretmenler tarafından eğitilirdi. Daha sonra da "Darülmuallimat"a, yani kız öğretmen okuluna gitme imkânları vardı (Şenyiğit ve Özdemir, 2015: 453-454). Fatma Aliye Hanım'ın Refet romanında da maddi durumu iyi olmayan ve hayata tutunmak için tek yol olarak okuyup öğretmen olmayı gören Refet de Darülmuallimat'a gönderilir:

"Refet, rüştüyenin son sınıfında arzusu veçhile birinciliği kazanarak Darülmuallimata geçti. Refet muallimelik diploması alıp bir maaşa nail olacağı ve validesini çalıştırmayıp besleyeceği zamanları düşündükçe o tahayyül ve tasavvurun lezzetinden mest oluyor gibi bir hâl hissediyordu. Refet artık on dokuz yaşındaydı" (s. 105).

Refet romanında ayrıca Darülmuallimat mekteplerinde okuyan öğrenciler hakkında da bilgiler verilmektedir. Zengin, süslü ve kürklü hanım kızlarla birlikte çorapsız ve hırkasız fakir kızların aynı sıralarda okudukları vurgulandıktan sonra, fakir kızların daha başarılı oldukları: *"Evet! Ekseri o fakirler, sınıflarının üstün talebatından oluyordu. Zira onlar muallime olmak, ekmeklerini kazanmak azim ve gayretiyle çalışıyorlar. Berikiler ise malumat öğrenmiş ve bu süs*

⁶ "Bu okullara "rüşdiye" denmesinin sebebi: Çocukların ergenlik çağına yani "rüşd" yaşına erişinceye kadar, buralara devam edecekleri düşünülerek bu isim verilmiştir" (Kodaman, 1991: s. 91).

ile de süslenmiş olmak üzere mektebe verilmişlerdi” (s. 107). cümleleri ile anlatılır. Zaten sonuçta da Refet sınıf birincisi, Şule de ikincisi olarak “Aliyyülâlâ” (pekiyi) derecesiyle diplomalarını almışlardır. Bu okullarda öğrencilerin giydikleri kıyafetlerle ilgili de: “Koyu tarihî renginde yünlüden olmak üzere hep bir örnek olan elbiselerin siyah kadife yakasının yan taraflarında ‘Mekteb-i Dârülmualimat’ yazılıydı. Yeldirmelerin kollarında dahi müntehi sınıfını gösteren dört sıra şerit dikiliydi” (s. 180). bilgileri verilir.

Refet romanında kız çocuklarının eğitimi ile ilgili olarak dikkat çeken noktalar arasında babası olmayan ve maddi durumu çok kötü olan Refet ve annesinin hayatta kalması ve Refet’in okuması için akrabaları yardımcı olmazken komşularının kitap çantası, elbise vb. ihtiyaçlar konusundaki desteğini hiç esirgememesidir. Bu durum romanda aşağıdaki cümlelerle açıklanır:

“Refet her sene sınıf başlığı alıyordu. İptidai dersi bitti. Rüştüye geçti. Refet için bir yeldirme ve namaz bezi lazım geldi. ... Mürüvvet Hanım’ın da mürüvveti munzam olunca yeldirme ile namaz bezi de yapıp vücuda geldi. Kolları üzerine birinci işareti olan bir sıra yün şerit dikildi. Refet’in sevincini görmeli! Hele iyi okuduğuna mükâfaten komşular tarafından arifane ile alınan kitap çantasını da koluna takıp gittiği gün onu görmeliydi. Ta sokağı dönünceye kadar arkasından bakan Binnaz ilk defa olarak sürür yaşlarının ne olduğunu tadıyordu.” (s. 54)”

Refet romanında karşılaşılan diğer bir konu ise okulda maddi durumu olmayan ve okul malzemelerini alamayan kız çocuklarının okuldaki zengin diğer kız çocuklarıyla arkadaş olmaları, onların evlerine gitmeleri, zengin kızların evlerindeki kitapları okumaları, onların özel hocalarından bazen ders dinlemeleri ve onlar için el işi ürünler yapmalarındır. Bu durum eğitim konusunda aileler arasındaki dayanışmayı ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Özellikle dikiş-nakış dersleri için Refet’in zengin sınıf arkadaşlarının malzemelerini kullanıp dersten geçer not aldıktan sonra çıkan ürünü zengin kız çocuğuna vermesi dikkat çekmiştir. Ancak Refet’in bu konudaki özel tavrına romanda şu cümlelerle dikkat çekilmiştir:

“Mekteplerde bulunan fakir çocukların ekseri kâğıt ve kalem gibi şeyleri ve ders kitapları kibar çocukları tarafından verilirse de Refet’in pek soğuk tavrı, gururu ve inadı, hiç kimseye sokulmaması ve kibar çocuklarına asla dalkavukluk etmemesi kendisini bu gibi ianete nailiyetten mahrum bırakıyordu” (s. 54).

Ancak zeki ve akıllı bir çocuk olan Refet, *“halk ile münasebet ve ahbablık da insan için lazım olduğunu”* gördükten sonra arkadaşlarına tevazu ile fakat *“yaltaklanmadan”* arkadaşlarına yaklaşması gerektiğine karar verir:

“Refet'in böyle sessizce ve kâmilce hizmetinden ve muamelesinden hoşlanan küçük hanımlar, onu bazı akşamları hanelerine götürmeyi, gece birlikte derslerini yaptıktan sonra biraz da musahabet edip yine sabahleyin birlikte mektebe gelmeyi teklif ediyorlardı. Refet bunu Binnaz'a açtı. Binnaz razı olmadı. “ - Ben geceleri neredeysem sende oradasın. Sen neredeysen bende oradayım!” dedi. Refet bu davetlere Cuma günleri validesiyle birlikte gidip gece kalmak suretiyle icabet ediyordu.” (s.55)

Bu şekilde davranmaya başlayan Refet'in arkadaşları çoğalır, arkadaşları da onun sayesinde derslerini yapmaya ve geçmeye başlarlar. Hali vakti yerinde arkadaşları sayesinde Refet'in de eğitim hayatı *“ricasız minnetsiz”* devam eder. Bu durum romanda şu cümlelerle anlatılır:

“Küçük hanımefendinin mektep arkadaşı diye Refet'e pek ziyade rağbet ediliyor. Binnaz aşağıda kalfalarla oturduğu hâlde Refet ta yukarıda küçük hanımın odasından zaman geçiriyor. Bu kadar çalışmaktan Refet de pek yorgun düşüyordu. Bir yandan sınıfının birinciliğini kaçırmamak üzere kendisi için çalışıyor, bir yandan da el işlerinin masrafını ve ayakkabısını, yeldirmesini bedavadan edinmek için ellerin işini işliyor, dersini belletiyor” (s. 57).

Daha önce sözü edilen zengin ve hali vakti yerinde ailelerin, evlerine kızlarının eğitimi için aldıkları *“enstitütrisler”*e Refet romanında da rastlanılmaktadır. Bu tür zengin evlerde olan hanımlar da birçok malumat sahibidirler. Ayrıca bu evlerde buldukları *mecmua ve resaili* okuyan küçük hanımlar, *“ulum ve fünunda”* da hayli *“tezyid-i malumat”* ettikleri gibi *“enstitütrislerden biraz Fransızca”* öğrenme imkânı elde ediyorlardı. Refet romanından anlaşılıyor ki bu tür eğitim faaliyetleri sadece Refet'in kaldığı ev veya köşkte gerçekleşmemektedir. *“O köşkler ve konaklar da bir iki veyahut on iki, yirmi ikiden ibaret değildir”* (s.156). Bu köşk ve konakların, mekteplerin dışında, fakir çocukların eğitim ve öğretimine o devirdeki katkıları romanda şu cümlelerle anlatılır:

“Fukara kızları bir yandan mekteplerde olan dersleri okudukları hâlde bir yandan da İslamlığın, Osmanlılığın hasail-i memduhasından olan bu inayetperverlik icabınca birtakım fakirler büyük hanelerdeki yiyeceklerden doydukları gibi tahsil ve tedristen dahi müstefit oluyorlar.”(s.157)

Yazara göre İstanbul konaklarında yaşanan bu ortak hayat, yardımlaşma ve dayanışma, Osmanlı kadınlarının az zamanda “terakkinin bu derecesine” yükselmelerinde etkili olmuştur.

“Refet bu defa bir şeye daha dikkat eyledi ki o da mektep arkadaşlarının miyanında Farisi’den Hafız’ı okumuş ve hatta Mesnevi’ye başlamış, Arabi’den de İmam-ı Gazali’nin İhya-yı Ulum’unu, vesair şeylerini okumuş talebeler vardır. Bunları nerede okuduklarını sordukta anladı ki kimini amcası kimini dayısı okutmuş, kimisi de ulemadan bulunan bazı muallimlerden ayrıca ders alıyorlar” (s.158).

Yukarıdaki bu cümlelerden, çocukların eğitiminde, Arapça ve Farsça öğrenmelerinde, aile içerisinde amca, dayı gibi aile büyüklerinden, ulemadan ve bazı muallimlerden –ayrıca - aldıkları derslerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Refet romanında, zengin ailelerin kız çocuklarının eğitimi ile ilgili, onları okula göndermenin dışında, Muhadarat ve Enin romanlarında da görüldüğü gibi ev içi eğitim için özel hocalar tuttıkları ve bunun yanında fakir fakat zeki çocukları da evlerine davet ederek onların da eğitimlerine katkıda buldukları dikkat çekmektedir. Ancak bu zengin ailelerin çocuklarını okullara fakir çocukları gibi öğretmen olup para kazanmak için değil de kızlarının okul eğitimini de aldıkları gösterisini yapmak için gönderdikleri söylenebilir.

Sonuç

İlk Türk kadın romancısı olarak dikkat çeken Fatma Aliye Hanım, Tanzimat döneminin önemli yazarları arasında olmanın yanında, kadın hakları ve kadın kimliği konusundaki romanlarıyla da Türk Edebiyatı’na önemli katkılar sağlamış biridir. Romanlarında ağırlıklı olarak kadınlarla ilgili pek çok konuyu dile getirdiğinden, onunla ilgili çalışmalar da bu doğrultuda ağırlık kazanmıştır. Ancak bu çalışmalar arasında kız çocuklarının nasıl bir eğitim alıp kadın kimliklerine büründüğüyle ilgili ise alanda çalışma bulunmadığından çalışmamızın girişinde bahsetmiştik.

İşte bu çalışmada Fatma Aliye Hanım’ın incelenen Muhadarat, Enin ve Refet romanlarında kız çocuklarının eğitimi ile ilgili olarak dikkat çekici özellikler tespit edilmiştir. Bu özelliklerin başında, üç eserde de karşımıza çıkan “Fransızca öğrenme” gelmektedir. Muhadarat romanında Fâzıla’nın; Enin’de Fehame’nin piyano eğitimi aldıkları görülmektedir.

Tanzimat döneminde maddi durumu iyi olan ailelerin özel hocalar ile kızlarının eğitimlerini devam ettirdikleri farklı çalışmalarda da tespit edilmiştir. (Özdemir ve Süğümlü, 2014: 1069; Şenyiğit ve Özdemir, 2015: 454). Muhadarat ve Enin romanlarında da Fâzıla, Fehame ve Sabahat karakterlerinin ailelerinin maddi olanağının yeterli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Fehame ve Sabahat için rüşte erip kapandıktan sonra eğitimleri için yaşlı bir hoca tutulduğu ve Fransız bir kız veya matmazel; Muhadarat'ta ise Fâzıla için *institutrize* getirildiği görülmüştür. Genel olarak zengin ailelerin bu dönemde kız çocuklarının eğitimlerini bu şekilde sürdürdükleri söylenebilir. Maddi durumu olmayan kız çocuklarının ise Refet romanından Refet karakterinde olduğu gibi sırasıyla iptidai, rüştiye ve darülmualimat okullarına gittikleri görülmektedir. Refet romanında da zengin kız çocuklarının Muhadarat ve Enin romanlarındaki kız çocukları gibi özel hocalardan ders aldıkları, aynı zamanda bu okullara gittikleri de tespit edilmiştir. Ancak, zengin kız çocuklarının bu okullara gönderilmesindeki amacın fakir kız çocukları gibi okuyup öğretmen olmak ve para kazanmak için değil de bu eğitimi de aldıklarını göstermek için gittikleri de özellikle dikkat çekilen konular arasındadır.

Ayrıca kız çocuklarının Tanzimat döneminde aldıkları eğitimi Fatma Aliye Hanım'ın romanları ışığında tespit etmeye çalışan bu incelemede kız çocuklarının eğitiminde yaşanan sorunların dünden gelen problemler üzerine inşa edildiği görülmektedir. Kız çocuklarının belli sınırlar içerisinde eğitim aldıkları ve rüşde erince eğitimlerinin daha sınırlı alanlarda gerçekleştiği de bir diğer gerçek olarak görülmüştür. Son olarak eğitim konusunda, kız çocuklarının erkek çocukları kadar şanslı olmadıklarını da söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Akyüz, K. (1990). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Eliuz, Ü. (10-15.09.2007). "Muhaderat'ta Feminal Söylem. 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler II, 2008. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Enginün, İ. (2009). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)* (4. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları.

- Er, D. (2011). Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve kadının toplumdaki yeri hakkındaki fikirleri. *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, 6(2), 380-395.
- Fatma Aliye Hanım. (2015). *Muhadarat*. İstanbul: Bilgi Kültür ve Sanat.
- Fatma Aliye Hanım. (2012). *Enîn*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Fatma Aliye Hanım. (2012). *Refet*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Karaca, Ş. (2013). Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin kadının toplumsal kimliğinin kazandırılmasında öncü fikirleri. *International Journal of Social Science*, 6(2), 1481-1499.
- Karaca, Ş. (2012). İlk dönem Türk romanlarında anne kimliği. *Akademik Bakış Dergisi*, 33, 1-17.
- Karaca, Ş. (2011). Fatma Aliye Hanım'ın Türk kadın haklarının düşünsel temellerine katkıları. *Karadeniz Araştırmaları*, 31, 93-110.
- Kesebir, E. (2011). Tanzimat Romanında İradesiz Anne Tipi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1 (2), 69-73.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kolcu, A. İ. (2008). *Tanzimat Edebiyatı II Hikaye ve Roman* (3. Baskı). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Oylubaş, D. (2014). *Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, M. ve Kaplan, T. (2015). Ahmet Mithat Efendi'nin "Çingene" romanında çingene gerçeği ile ilgili öne çıkan değerler. *Route Educational and Social Science Journal*, 2 (1), 115-129.
- Özdemir, M. ve Süğümlü, Ü. (2014). Ahmet Mithat Efendi'nin "Jöntürk" Romanında Medeniyet Algısı. *Turkish Studies*, 9 (3), 1061-1084.
- Şenyiğit, Y. ve Özdemir, M. (2015). A. Mithat Efendi'nin Kadın Konusundaki Çelişkileri ya da Adam İçinde Adam. *Route Educational and Social Science Journal*, 2 (2), 447-464.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8.basım). Ankara: Seçkin Yayınevi.